

Παρουσίαση του έργου του Michael Herzfeld

ΑΡΗΣ ΤΣΑΝΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΧΟΝΤΑΣ μπροστά σου τα δέκα βιβλία που έχει συγγράψει ο Michael Herzfeld καθώς και δεκάδες από τα άρθρα του (σίγουρα όχι όλα) για την προετοιμασία της συνοπτικής αυτής παρουσίασής του, το πρώτο αίσθημα που σε καταλαμβάνει είναι η έντονη αμηχανία. Μια αμηχανία που φυσικά προέρχεται από τον όγκο του συγγραφικού έργου του καθώς και από το ότι ξαναδιαβάζεις (τώρα σε μια πολύ καλή ελληνική μετάφραση που κυκλοφόρησε πρόσφατα) την κλασική πλέον εθνογραφία του που μελετούσες στα χρόνια της συγγραφής της διδακτορικής σου διατριβής, καθώς ο χώρος της επιτόπιας έρευνάς σου ήταν γειτονικός του δικού του, στην περιοχή του ορεινού Ρεθύμνου.

Η αμηχανία είναι, όμως, πολύ πιο μεγάλη όταν συνειδητοποιείς όλο και περισσότερο ότι αντικείμενο έρευνας από έναν Δυτικοευρωπαϊκό ανθρωπολόγο είναι η ιστορική και πολιτισμική συγκρότηση της ίδιας της υποκειμενικότητάς σου: ο τόπος γέννησης και ανατροφής σου, η κουλτούρα σου, αυτά που είχες διδαχτεί στα μαθητικά σου χρόνια κάτω από θεματικές όπως «ελληνική ιστορία» ή «ήθη, έθιμα και παραδόσεις του τόπου μας»... Επιπλέον, όταν έχεις εντυφίσει στην ανθρωπολογική επιστήμη, πρόκειται για έναν αναστοχασμό που επεκτείνεται και στο ίδιο το πεδίο των ερευνητικών σου ενδιαφερόντων: την εθνογραφία της Ελλάδας.

Ως γνωστόν, η Ελλάδα, μια χώρα χωρίς αποικίες κατά τα νεότερα χρόνια, ανέπτυξε την εθνογραφική και ανθρωπολογική έρευνα μόνο πολύ πρόσφατα, και συγκεκριμένα τις τελευταίες δύο-τρεις δεκαετίες. Αντίθετα, από τη συγκρότησή της σε ανεξάρτητο κράτος, η Ελλάδα ανέπτυξε τη λαογραφία και την ιστορία. Πρόκειται για δύο επιστήμες των οποίων η μεθοδολογική και θεωρητική συγκρότηση τις ανέδειξε σε «εθνικές επιστήμες» και ως εκ τούτου έτυχαν και

της ανάλογης κρατικής στήριξης. Οι κοινωνιολογικές έρευνες που αναπτύχθηκαν κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου δεν είχαν την ανάλογη στήριξη.

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου και του Εμφυλίου Πολέμου, η Ελλάδα –το μοναδικό μη κομμουνιστικό κράτος των Βαλκανίων– ήταν ανοικτή σε έξωθεν επισκέψεις και παρεμβάσεις. Οι πρώτες ερευνητικές ομάδες που είχαν καταφθάσει ήδη κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου για να προτείνουν σχέδια ανάπτυξης, κυρίως στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ, κατέστησαν τον αγροτικό χώρο κατεχοχόν χώρο μελέτης. Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, περιοχές του ελλαδικού αγροτικού χώρου γίνονται πεδία συστηματικών επιστημονικών ερευνών με πρωτεργάτες Γάλλους ανθρωπογεωγράφους και Βρετανούς κοινωνικούς ανθρωπολόγους. Εξέχουσα μορφή ανάμεσά τους υπήρξε ο John Campbell, του οποίου η Εθνογραφία για τις σχέσεις συγγένειας, την πολιτική πατρωνία και το σύστημα ηθικών αξιών των κτηνοτρόφων Σαρακατσάνων της Ηπείρου έχει γίνει πλέον έργο αναφοράς.¹

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960, ο Herzfeld έχει ολοκληρώσει τις προπτυχιακές του σπουδές στην Αρχαιολογία και την Ανθρωπολογία στο Πανεπιστήμιο του Κέμπριτζ και το 1972 ξεκινά μεταπτυχιακά στην Οξφόρδη. Λίγο αργότερα, ο δάσκαλός του, ο J. Campbell, τον ενθαρρύνει και τον καθοδηγεί να κάνει επιτόπια έρευνα στην Κρήτη. Μπορεί η διδακτορική διατριβή του να έγινε κατεχοχόν στη Ρόδο, είναι όμως το εθνογραφικό του έργο *Η Ποιητική του ανδρισμού. Ανταγωνισμός και ταυτότητα σε ένα ορεινό χωριό της Κρήτης* (έκδ. 1985) εκείνο που τον καταξίωσε στην ανθρωπολογική επιστημονική κοινότητα. Χώρος της επιτόπιας έρευνάς του είναι μια κτηνοτροφική κοινότητα του ορεινού Ρεθύμνου, το Γλέντι σύμφωνα με την ψευδωνυμία που χρησιμοποιεί ο ερευνητής.

Το κύριο θέμα αυτής της εθνογραφίας είναι η ποιητική της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και του εαυτού. Το εγχείρημα είναι να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα διαπραγματεύονται εντάσεις μεταξύ των ομόλογων αλλά εν δυνάμει αλληλοσυγκρουόμενων

1 Campbell 1964.

επιπέδων κοινωνικής ταυτότητας. Ως κύρια επίπεδα αυτής της ταυτότητας προσδιορίζει τις εντάσεις μεταξύ της εθνικής και της τοπικής πολιτικής ταυτότητας. Πρόκειται για διαρκείς εντάσεις που προκύπτουν από την επίσης διαρκή αποδόμηση από τους κατοίκους του Γλεντιού ενός εθνικού λόγου ο οποίος είναι εξουσιαστικός, καθώς δημιουργεί ισοδυναμίες με κυριότερες αυτές μεταξύ έθνους και κράτους (ως επίσημη ιστορία, πολιτική, νόμοι/θεσμοί) ή θρησκείας και εκκλησίας.

Είναι φυσικά αντιληπτό ότι η έννοια της ποιητικής, ως μέσου με το οποίο εκφράζεται η σημαντικότητα στην επιτέλεση της δράσης, προσδιορίζει τη σχέση έντασης μεταξύ συμβατικότητας και δημιουργικότητας στο χώρο των κοινωνικών διαντιδράσεων και κυρίως της αυτοπαρουσίασης. Στο θεωρητικό σχήμα του Herzfeld, η γλώσσα αποδεσμεύεται από τους φορμαλιστικούς καθορισμούς της γλωσσολογίας, ενώ αναδεικνύεται ο ρόλος της στην οικοδόμηση των κοινωνικών σχέσεων. Όπως λέει και ο ίδιος: ο όρος «ποιητική» προέρχεται ετυμολογικά από το ρήμα *ποιεῖν*, καθώς, παράλληλα, ο όρος «δράμα» από το *δρᾶν*. Οι εθνογραφικές αναφορές στην κοινωνία των Γλεντιωτών είναι πλούσιες και λεπτομερείς. Όμως θεωρεί ότι εκεί όπου αποκαλύπτονται στην πληρότητά τους αυτές οι εντάσεις (μια αστάθεια νοήματος, θα λέγαμε) είναι η εκλογική συμπεριφορά και η ζωοκλοπή, τις οποίες αναλύει στο μεγαλύτερο τμήμα της εθνογραφίας του.

Στην ανθρωπολογική συζήτηση για τις σχέσεις μεταξύ διπλών όπως κανόνας/αυτοσχεδιασμός, σύστημα/συμβάν, δομή/δράση, ο Herzfeld προτείνει την επιτέλεση ως ευκαιρία για επίδειξη μιας ευρηματικής ανταρσίας, έναντι στιλιστικών κανονιστικών προτύπων που εντέλει αναπαράγει, και την πολιτική ανταρσία της οποίας αποτελεί και δείκτη.

Για την εκλέπτυνση του παραπάνω σχήματος πολιτισμικής σύμπλεξης, όπως αποκαλεί ο ίδιος σε ένα από τα βιβλία του τις σχέσεις έντασης και αμφισημιών μεταξύ κορυφής και βάσης, ανατρέχει στις ιδέες του Τζιαμπατίστα Βίκο όπως τις έχει αναπτύξει στο έργο του *Η Νέα Επιστήμη* (1744). Στο βιβλίο του Herzfeld *Η Ανθρωπολογία μέσα*

από τον καθρέφτη. Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης (1987), σημεία αναφοράς είναι καταρχήν απόψεις του Βίκο για τις σχέσεις μεταξύ μερικού και οικουμενικού, κυρίως από την οπτική της βαρύνουσας σημασίας που δίνει στην καθημερινή εμπειρία ως τόπο προέλευσης ακόμα και του πιο επίσημου λόγου. Αυτό όμως που εντυπωσιάζει τον συγγραφέα είναι η ανατροπή που επιχειρεί ο Βίκο στην κυριαρχία της κυριολεξίας, όταν χρησιμοποιεί την ετυμολογία για να αμφισβητήσει τη φαινομενική σταθερότητα των θεσμών, καταδεικνύοντας έτσι την αστάθεια του νοήματος της εξωτερικά στατικής ονοματοθεσίας.

Με αφετηρία αυτές τις ιδέες του Βίκο, ο Herzfeld διαβάζει σημειολογικά το έργο Ελλήνων λαογράφων και κάνοντας πολλαπλές αναφορές σε εθνογραφίες της Ευρώπης και της Μεσογείου, χρησιμοποιεί ως βασική έννοια τη δισημία (disemia) (ως πραγμάτευση αντιφατικών και συγκρουόμενων ταυτοτήτων), για να πραγματευτεί δίσημες σχέσεις όπως: μεταξύ ελληνικής (ως αρχαιοελληνικής κοιτίδας του ευρωπαϊκού πολιτισμού) και τούρκικης (δηλ. ανατολίτικης) ταυτότητας, μεταξύ αγροτικών και αστικών θεωρήσεων, μεταξύ των Ελλήνων της Κλασικής εποχής και των πονηρών Ελλήνων, μεταξύ γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού και τοπικής αυτονομίας, μεταξύ ομογενοποίησης και ατομικότητας.

Τη δίσημη αυτή ταυτότητα των Ελλήνων την απεικονίζει μεταφορικά με την εικόνα του δικέφαλου αετού, που σημασιοδοτεί όμως ως έναν αετό του οποίου το ένα κεφάλι κοιτάζει την Ανατολή και το άλλο τη Δύση. Καταλήγει στη διαπίστωση ότι τελικά η δισημία αυτή δεν περιγράφει απλά και μόνο την κοινωνία που χρησιμοποιεί τον συγκεκριμένο κώδικα. Σε τελική ανάλυση περιγράφει ένα δυαδικό κώδικα που αφορά την ίδια την ανθρωπολογία ως την επιστήμη που έχει συγκροτηθεί μέσω της συνάντησης του εαυτού (Ευρωπαίου) με τον «άλλο» (εξωτικό). Με άλλα λόγια, προτείνει να ξεφύγουμε από τη θεώρηση της Ελλάδας ως μιας εθνογραφικής περιοχής και να τη δούμε ως καθρέφτη της ίδιας της ανθρωπολογίας ως επιστήμης. Υποστηρίζει ότι οι Ευρωπαίοι ανθρωπολόγοι –ερευνώντας την Ελλάδα– βλέπουν στην πραγματικότητα καθρεπτικά τους εαυτούς τους.

Πρόκειται για μια τολμηρή θεωρητική και μεθοδολογική πρόταση, η οποία διαφαίνεται ήδη σε ένα άλλο θεωρητικό βιβλίο του Herzfeld, το *Πάλι δικά μας*, που κυκλοφόρησε το 1982, μια πενταετία πριν από την *Ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη*. Εδώ τα έργα του Νικολάου Πολίτη και άλλων λαογράφων αναλύονται σημειολογικά ως κείμενα της αντίληψης των ελληνιζόντων για τον ελληνικό πολιτισμό. Επικεντρώνοντας στις αντιφάσεις και αμφισημίες στη διάκριση μεταξύ «ελληνισμού» και «ρωμιοσύνης», η μελέτη οδηγεί σε νέους δρόμους το εγχείρημα της Άλκης Κυριακίδου Νέστορος² για μια κριτική θεώρηση της ελληνικής λαογραφίας.

Τη δεκαετία του 1990, ο Herzfeld επιστρέφει στην εθνογραφική έρευνα. Η πόλη του Ρεθύμνου έχει τη θέση περισσότερο μιας βάσης για να ακολουθήσει δρόμους και έξω από τα όρια του νησιού. Στα τρία βιβλία που εκδίδει, είναι σαφές ότι, εκτός από το πεδίο έρευνας, τώρα το βασικό θεωρητικό του σχήμα εμπλουτίζεται με νέες μεθοδολογικές επινοήσεις και προτάσεις. Εντελώς σχηματικά και με τον κίνδυνο της απλούστευσης, μπορούμε να πούμε ότι κοινή προβληματική τους είναι η διαλεκτική σχέση δομής και διαδικασίας με περικείμενο την αγωνιστική ρητορική.

Στο βιβλίο του για την παλιά πόλη του Ρεθύμνου αναλύει, σαν σε ένα μνημειακό κολάζ, εντάσεις και αντιθέσεις στην οικειοποίηση και τη διαχείριση του ιστορικού παρελθόντος της πόλης. Από τη μια πλευρά είναι τα ιστορικά ιδεώδη των κρατικών υπηρεσιών προσδιορισμού, διατήρησης και ανάδειξης των λεγόμενων «ιστορικών μνημείων» και από την άλλη οι αξίες, οι αντιλήψεις, τα ιδεώδη – οι προσωπικές ιστορίες, θα λέγαμε – των καθημερινών κατοίκων της παλιάς πόλης. Το βιβλίο του, που προέκυψε από μια εκ βαθέων επικοινωνία με τον Ρεθεμνιώτη λογοτέχνη Ανδρέα Νενεδάκη, το χαρακτηρίζει ο ίδιος «εθνογραφική βιογραφία». Το έργο του λογοτέχνη, παράλληλα με το αφήγημα της προσωπικής του πορείας από το μικρό χωριό του στην πόλη του Ρεθύμνου, και από εκεί στους αθηναϊκούς κύκλους καλλιτεχνών και διανοουμένων, γίνονται για τον Herzfeld οδηγοί για να διαρρήξει τα όρια μιας εθνογραφίας που επικεντρώνε-

2 Κυριακίδου Νέστορος 1978.

ται σε ένα χώρο ή σε μια πληθυσμιακή ομάδα. Απώτερος στόχος του είναι να αναδείξει αμφισημίες και αντιφάσεις τόσο αυτού που αποκαλείται «παραδοσιακό» όσο και του λεγόμενου «σύγχρονου».

Στο τρίτο εθνογραφικό βιβλίο του, για τους μαστόρους του Ρεθύμνου και τη μαστορική τέχνη, επιχειρεί μια ανάλυση πιο μικροκοινωνιολογική. Με βάση τις έννοιες της ισχύος, της ιεραρχίας, του αγώνα, και της πίστης/δυσπιστίας και με περικείμενα επίπεδα το κοινοτικό, το εθνικό και το παγκόσμιο, αναλύονται διεξοδικά τύποι δυαδικών διαπροσωπικών σχέσεων. Κυριότερες από αυτές είναι του αφεντικού και του τσιρακιού, του παραγωγού και του πελάτη, του συγγενή και της οικογένειας, του γραφειοκράτη και του πολίτη, του άνδρα και της γυναίκας, του γεροντότερου και του νεότερου.

Οι αμφισημες, αντιφατικές ή και συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ μιας βάσης που αποκτά πολλαπλά περιεχόμενα στην αναζήτηση μιας ταυτότητας και μιας κορυφής, που άλλοτε έχει τη μορφή γραφειοκρατικού κράτους, άλλοτε επίσημης ιστορίας και άλλοτε πολιτισμικού κεφαλαίου, συγκροτούν την κύρια προβληματική που συνεχίζει να διατρέχει το έργο του Herzfeld μέχρι σήμερα, στη μελέτη του για την «αιώνια» πόλη της Ρώμης και στα πρώτα άρθρα από την έρευνά του στην «εξωτική» Ταϊλάνδη.

Η επίδραση του ογκώδους έργου του τιμώμενου είναι αναμφισβήτητη και πέρα από το πεδίο της ανθρωπολογίας, εξαιτίας και των γλωσσολογικών της καταβολών. Η αναμέτρηση μαζί του μπορεί να οδήγησε (και οδηγεί) και σε αναθεωρήσεις, κριτικές ή ακόμα και ριζικές αμφισβητήσεις. Όμως, αυτό που με βεβαιότητα μπορούμε να υποστηρίξουμε είναι ότι κοινός παρονομαστής όλων των εγχειρημάτων αναμέτρησης με το θεωρητικό σχήμα του Herzfeld είναι ένας: δεν το προσπερνάς σε καμία περίπτωση αδιάφορα.

Άρης Τσαντηρόπουλος
Πανεπιστήμιο Κρήτης
aris@phl.uoc.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

Campbell, J. K. 1964. *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*. Oxford: Clarendon Press.

Κυριακίδου Νέστορος, Άλκη 1978. *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Σχολής Μωραΐτη.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ MICHAEL HERZFELD

Βιβλία

Ours Once More: Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece.

Austin: University of Texas Press, 1982. Paperback reprint, New York: Pella, 1986. Ελληνική μτφρ.: *Πάλι δικά μας. Λαογραφία, ιδεολογία και η διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2002.

The Poetics of Manhood: Contest and Identity in a Cretan Mountain Village. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985. Ελληνική μτφρ.: *Η Ποιητική του ανδρισμού. Ανταγωνισμός και ταυτότητα σε ένα ορεινό χωριό της Κρήτης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2012.

Anthropology Through the Looking-Glass: Critical Ethnography in the Margins of Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. Ελληνική μτφρ.: *Η Ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη. Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1998.

A Place in History: Monumental and Social Time in a Cretan Town. Princeton: Princeton University Press, 1991.

The Social Production of Indifference: Exploring the Symbolic Roots of Western Bureaucracy. Oxford: Berg, 1992.

Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State. New York: Routledge, 1997.

Portrait of a Greek Imagination: An Ethnographic Biography of Andreas Nenedakis. Chicago: The University of Chicago Press, 1997.

Anthropology: Theoretical Practice in Culture and Society. Oxford: Blackwell / Paris: UNESCO, 2001.

The Body Impolitic: Artisans and Artifice in the Global Hierarchy of Value. Chicago: University of Chicago Press, 2004.

Evicted from Eternity: The Restructuring of Modern Rome. Chicago: University of Chicago Press, 2009.

Ο Μ. Herzfeld είναι επίσης δημιουργός των εθνογραφικών φιλμ *Monti Moments: Men's Memories in the Heart of Rome* και *Roman Restaurant Rhythms* (Berkeley Media LLC, 2007 & 2011 αντίστοιχα). Έχει εξάλλου συγγράψει δεκάδες επιστημονικά άρθρα στην αγγλική, γαλλική, ελληνική, ιταλική και ταϊλανδική γλώσσα.

